

I tu je baš izbor pao na spomenute novoštokavske govore, kojima je glavni pobornik bio sam Vuk Stefanović Karadžić, koji i potječe iz takva jednog kraja.

Ali premda bismo očekivali, da će poslije toga problem hrvatskosrpskog književnog jezika i pravopisa biti riješen na jedinstven način, ipak se dogodilo, da su i na toj zajedničkoj platformi iskrsnule nove teškoće. Podijeljeni državnim i političkim granicama, živeći i u različitim društvenim i ekonomskim prilikama, Srbi i Hrvati ne provode u život intencije Bečkog književnog dogovora u potpunosti, nego prilike i život često nameću svoja posebna rješenja. Tu zapravo počinju spomenute već složenosti jezičnog i pravopisnog problema hrvatske i srpske književnosti. Premda Književni dogovor u svojoj drugoj točki doslovno veli, »da je najpravije i najbolje primiti južno narječje, da bude književno«, ipak to nije bilo provedeno na cijelom srpskohrvatskom jezičnom području baš zbog snažne afirmacije ekavskog izgovora u književnosti istočnih područja, dakle u pretežnom dijelu srpske književnosti. A ni stručna i naučna terminologija, koja se upravo stvarala u drugoj polovini 19. stoljeća, nije se stvarala u jednom centru i po jedinstvenim kriterijima, nego u više narodnih središta, baš zbog državne, narodne i političke podijeljenosti, a u najužoj vezi s neposrednom orijentiranošću pojedinih središta. Čak i pravopisi, koji su se sastavljali na osnovi Karadžićevih fonetskih principa u Srba i Hrvata, nisu bili jedinstveni, jer su njihovi autori i pojedine sredine provodili fonetska načela u slabijoj ili jačoj mjeri. Sve je to prouzrokovalo izvjesnu nejedinstvenost hrvatskog ili srpskog književnog izraza, premda je on zasnovan na bazi jednoga i istog jezika, i to na njegovim novoštokavskim govorima. Tu nejedinstvenost obilježavaju najočitije: 1) dva pisma: latinica i ćirilica, 2) dva govora: ijekavski i ekavski, 3) djelomična leksička dvostrukost, pretežno terminološke prirode i 4) nejednaki pravopisi, premda zasnovani na fonetskim principima. I tako eto dolazimo do naoko abnormalne situacije: baza, dakle glavovina, jedinstvena, a njezini pojedini izdanci nejedinstveni, različni.

U takvoj situaciji, razumljivo, dolazi do toga, da i u djelima istaknutih naših lingvista najnovijega vremena čitamo, kako su pokrajinske ili zastarjele pojedine jezične i pravopisne pojave u književnom jeziku onoga područja, kojemu nije namijenjen dotični priručnik. Ali to i ne bi bilo najveće zlo, jer dvostrukosti ima u svakom književnom jeziku, kad se na pr. osobine istočnoga područja ne bi kadšto proglašavale za isključivo srpske, a osobine zapadnoga područja za isključivo hrvatske. Tako onda jezična problematika može da dobije i nacionalno obilježje, a u rukama nespretna, zastarjela, pa i uskogrudna nastavnika može da postane čak i nacionalno štetna. A dobro su poznate i teškoće nakladničkih poduzeća u takvim prilikama i gotovo nesavladive nepravilike u nastavi jezika u miješanim srpsko-hrvatskim krajevima. Sve se te nepravilike mogu nadvladati samo širokim pogledom na čitavo

srpskohrvatsko jezično područje i samo jedinstvenim kriterijem zasnovanim na svijesti o jedinstvenosti čitavog hrvatskosrpskog jezika. Sve, što god se pravilno razvilo u narodnom i književnom jeziku čitavog hrvatskosrpskog jezičnog područja, sve je to i srpsko i hrvatsko, sve je to pravilno na čitavom našem području i ne može se nikako diskriminirati. Može se dakako reći, da je običnije ovdje ili ondje, pa i upotrebiti ovdje ili ondje, ali ne može se proglašavati za provincijalizam, dijalektizam ili arhaizam. Griješe stoga oni nastavnici, koji na zapadu proskribiraju na pr. riječi *pozorište, ljekar, januar, voz, hiljada, univerzitet*, a na istoku riječi *kazalište, liječnik, siječanj, vlak, tisuća, sveučilište* i daju onda na osnovu svoga jednostranog gledišta slabe ocjene onim učenicima, koji se takvim riječima služe. Sve su te i slične riječi jezično blago jednoga jezika i imaju pravo života na čitavom njegovu području.

Već u prvim decenijama dvadesetog stoljeća naši književnici i javni radnici, koji su na taj jezični problem gledali sa širokog jugoslavenskog gledišta, pokušavali su pronaći jedinstveno rješenje na taj način, da uklone neke dvostrukosti. Tako je na pr. Jovan Skerlić uoči Prvoga svjetskog rata predlagao latinicu kao jedinstveno pismo i ekavski izgovor kao zajednički književni jezik. Za tom su mišlju pošli i napredni hrvatski i srpski književnici prvih godina nakon osnutka zajedničke jugoslavenske države. Dakako, u uvjetima kapitalističke i diktatorske Jugoslavije, koja nije pravilno riješila nacionalno pitanje, svi su takvi pokušaji bili osuđeni na propast. Tek u uvjetima nove, socijalističke Jugoslavije, koja je osim pravilnog rješavanja socijalnog i nacionalnog pitanja istakla i osnovnu lozinku o bratstvu i jedinstvu jugoslavenskih naroda, moglo se s uspjehom pristupiti i pravilnom rješavanju spomenute jezične problematike. Tako je onda došlo god. 1953. do ankete o hrvatskosrpskom jeziku u »Letopisu Matice srpske«, do poznatih novosadskih zaključaka o jeziku i pravopisu u prosincu 1954. i sada u posljednje vrijeme do zajedničkog hrvatskosrpskog pravopisa, koji će vrijediti na čitavom hrvatskosrpskom jezičnom području, i do zajedničkog rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika, koji se upravo redigira u redakcijama pri Matici Srpskoj i pri Matici Hrvatskoj.

Mislim, da je korisno podsjetiti se, da su u anketi o pitanjima hrvatskosrpskoga književnog jezika i pravopisa i u donošenju novosadskih zaključaka i u njihovu prihvaćanju učestvovali ugledni srpski i hrvatski književnici, literarni historici i lingvisti današnjice. Tu nalazimo imena Ive Andrića, Miroslava Krleže, Aleksandra Belića, Antuna Barca, Branka Ćopića, Stjepana Ivšića, Velibora Gligorića, Mirka Božića, Marka Ristića, Jure Kaštelana, Desanke Maksimović, Vjekoslava Kaleba, Mihaila Stevanovića, Mate Hraste, Mladena Leskovca, Slavka Kolara, Veljka Petrovića, Dobriše Cesarica, Mihaila Lalića, Marina Franičevića, Milana Bogdanovića, Marijana Markovića, Vladana Desnice, Gustava Krkleca, Rodoljuba Čolakovića, Mi-

je Mirkovića, Oskara Daviča, Petra Skoka, Skendera Kulenovića, Petra Šegedina, Dušana Kostića, Josipa Badalića, Jovana Vukovića, Mihovila Kombola, Ilije Kecmanovića, Josipa Hamma, Dušana Matića, Ivana Dončevića, Radovana Lalića, Zdenka Škreba, Krešimira Georgijevića, Vojina Jelića i drugih. Vrijedno je naglasiti, da je upravo elita hrvatskih i srpskih književnika, literarnih historika i lingvista podigla glas za pravilno rješavanje jezičnih i pravopisnih pitanja prema današnjim potrebama.

Dokle god se u potpunosti ne provedu u život, korisno je spominjati i sadržaj novosadskih zaključaka. U prvoj točki tih zaključaka naglašava se, da je jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik, pa je stoga i književni jezik, koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim. U nazivu jezika, veli se u drugoj točki, nužno je uvijek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dijela. U trećoj točki ističe se, da su oba pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna i da treba nastojati, da i Srbi i Hrvati podjednako nauče oba pisma, što će se postići u prvom redu školskom nastavom. U četvrtoj se točki navodi, da su oba izgovora, ekavski i ijekavski, također u svemu ravnopravna. U petoj se točki govori o neophodnoj potrebi da se izradi priručni rječnik suvremenog srpskohrvatskog književnog jezika, i to radi iskorišćavanja cjelokupnog rječničkog blaga našeg jezika i radi njegova pravilnog i punog razvitka. Sedma je točka posvećena pitanju izrade zajedničke terminologije, što je problem, koji zahtijeva neodložno rješenje. Potrebno je, veli se, izraditi terminologiju za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopće kulturnog života. Šesta točka govori o pravopisu. Poslije konstatacije, da zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis, naglašava se, da je izrada toga pravopisa danas najhitnija kulturna i društvena potreba. Nacrt pravopisa treba da izradi sporazumno komisija srpskih i hrvatskih stručnjaka, a taj nacrt treba da se prije konačnog prihvatanja podnese na diskusiju društvima književnika, novinara, prosvjetnih i drugih javnih radnika. U osmoj se točki govori, da treba odlučno stati na put postavljanju umjetnih zapreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskoga književnog jezika i da treba spriječiti štetnu pojavu samovoljnog »prevođenja« tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca. I napokon govori se nešto i o proceduri: o formiranju komisija i o suradnji sa saveznim ustanovama za zakonodavstvo i standardizaciju. Komisije za izradu pravopisa i terminologije treba da odrede sveučilišta u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu, Akademije u Zagrebu i Beogradu i Matica Srpska iz Novog Sada i Matica Hrvatska iz Zagreba.

Kao što se po ovom kratkom prikazu zaključaka vidi, potrebno je prije svega izraditi pravopis, rječnik književnog jezika i zajedničku terminologiju. Dvostrukost pisma i dvostrukost izgovora ostavlja se i dalje u slobodnoj i ravnopravnoj upotrebi, jer se ne smatra, da je to smetnja za pravilan

razvoj književnog jezika. Prvi je zadatak, kao što već rekoh, izvršen: pravopis će odmah poslije izlaska iz štampe stupiti na snagu i bit će uveden u sve škole. Rječnik se izrađuje: iz stadija ekscerpiranja jezične građe iz djela najboljih hrvatskih i srpskih književnika 19. i 20. stoljeća prešlo se na obrađivanje i redigiranje rječničkog teksta. To je dakako još posao za nekoliko godina. Tek nakon ta dva izvršena posla moglo bi se prijeći i na treći posao, koji je mnogo kompliciraniji, da se na bazi pravilnosti jezičnog izraza izradi zajednička stručna i naučna terminologija. Provodi se dakako u djelo i zaključak iz osme točke: nikomu više i ne pada na um, da »prevodi« uzajamno tekstove srpskih i hrvatskih književnika zamjenjujući njihove manje poznate izraze.

Izrada zajedničkog pravopisa, kao što smo upravo čuli, danas je najhitnija kulturna i društvena potreba. Pet članova Pravopisne komisije iz Zagreba, četiri člana iz Beograda i po jedan član iz Novog Sada i Sarajeva izvršili su taj zadatak nakon 14 iscrpnih zasjedanja. Značenje toga zajedničkog pravopisa dade se zaključiti već po onome, što je naprijed rečeno: prvi put u historiji našega jezika uvodi se jedinstven pravopis na čitavom hrvatskosrpskom području. To je svakako velik čin, ali jednako je veliko značenje toga pravopisa i u tome, što on na jezične pojave hrvatskosrpskoga jezika gleda s jednog aspekta, širokog, i u isti mah i srpskog i hrvatskog, priznajući književno valjanim sve ono, što se pravilno razvilo u jeziku i hrvatske i srpske književnosti. To dakako razvija atmosferu jezične snošljivosti i razumijevanja, što je neophodno važan uvjet za pravilan razvoj svakoga književnog jezika. Treće je značenje novoga pravopisa u tome, što je on kolektivno djelo, a ne rad pojedinca, koji najčešće daje subjektivno obilježje svome djelu. Naše najviše naučne i narodne institucije, Akademije, sveučilišta i Matice, delegirale su u Pravopisnu komisiju 11 visokokvalificiranih stručnjaka, srpskih i hrvatskih, koji su temeljito razmotrili cjelokupnu našu pravopisnu problematiku uzimajući u obzir sva dosadašnja rješenja, ali tražeći i bolja ondje, gdje je to bilo potrebno. Kad je Pravopisna komisija izradila nacrt Pravopisa, razaslala ga je na diskusiju društvima književnika, nastavnika, novinara, prevodilaca, sveučilištima i akademijama, da dadu na taj nacrt primjedbe, kako bi on najvećma odgovarao potrebama onih, koji pišu. Primjedbe, koje su od njih došle, raspravljane su na posebnom sastanku i one, koje su bile opravdane, usvojene su i unesene u konačni tekst Pravopisa. Tako je novi Pravopis u širokom smislu riječi zaista kolektivno djelo, pa ga stoga gledišta treba i prosuđivati i prihvaćati.

Kada dobijete Pravopis u ruke, vidjet ćete, da je on redovno propisivao jedinstveno rješenje ondje, gdje je dosad bilo dvostruko, t. j. jedno u srpskom, a drugo u hrvatskom pravopisu. Tako će se odsad pisati samo *neću*, ~~htrijski~~, *predsjednik*, *potčiniti*, *Jadransko more*, *Dugo Selo* umjesto dosa-

dašnjeg *neću* i *ne ću*, *lutrijski* i *lutriski*, *predsjednik* i *pretsjednik*, *potčiniti* i *podčiniti*, *Jadransko more* i *Jadransko More*, *Dugo Selo* i *Dugo selo*. Ali ima u jeziku i takvih pojava, gdje bi jedinstveno rješenje djelovalo kao šablona, kao povreda jezične situacije na terenu ili kao narušavanje dugo uvriježene tradicije. U takvim slučajevima novi Pravopis predviđa dvostruko rješenje, pa svaki pisac na čitavom hrvatskosrpskom jezičnom području ima suvereno pravo da se odluči za onaj pravopisni propis, koji mu više odgovara. Takva je dvostrukost na pr. u pisanju glasa *h* i njegovih zamjena, pa *će* i po novom Pravopisu ostati dvostrukost *suh* i *suw*, *gluh* i *gluv*, *uho* i *uvo*, *s* preporukom za pisanje glasa *h* ondje, gdje mu je po etimologiji mjesto. Takva je dvostrukost u pisanju i izgovoru *tko* i *ko*, *netko* i *neko*, *nitko* i *niko*, *dječji* i *dječiji*, *vučji* i *vučiji*. Dvostrukost je i u pisanju oblika futura I.: *nosiću* i *nosit ću*, *plešću* i *plest ću*, ali je dakako obavezan samo jedan izgovor: *nosiću* i *plešću*. Slično je i s pisanjem stranih imena: pored izgovornog ravnopravno je i izvorno pisanje, dakle *Šekspir* i *Shakespeare*, *Molière* i *Molijer*, *Gete* i *Goethe*, *Boccaccio* i *Bokačo*, s ograničenjem da je u naučnim djelima, u udžbenicima srednjih i viših škola i u sličnim knjigama obavezno u latinici izvorno pisanje s oznakom izgovora u zagradi pri prvom navođenju. Dosta je česta dvostrukost i u odabiranju pojedinih riječi, za što je pravopisni rječnik u neku ruku i pravopisni savjetnik. Nije provincijalizam ni *suveremen* ni *savremen*, ni *vlak* ni *voz*, ni *Jugoslaven* ni *Jugosloven*, ni *historija* ni *istorija*, ni *Cipar* ni *Kipar*, ni *so* ni *sol*, ni *zaljev* ni *zaliv*, ni *sretan* ni *srećan* i sl. Nije to provincijalizam stoga, što je i jedno i drugo prošireno na velikom području i što je do sada u širokoj književnoj upotrebi. Ali treba imati na umu, da se pri odabiranju između tih dvostrukosti ne može praviti nikakav pritisak na pisca, premda je dakako razumljivo, da će se svaka od tih dvostrukosti pretežno upotrebljavati ondje, gdje je živa i u govoru i u književnosti. To prema tome ne znači, da će naši tekstovi biti išarani dopuštenim dvostrukostima i trostrukostima. Dobar pisac, koji se brine o ljepoti i čistoći književnog izraza, ne će u jednom članku, raspravi ili knjizi upotrebljavati naizmjenice jedan ili drugi način pisanja. O tome se izričito govori i u samom Pravopisu, kad se daje pravilo o pisanju futura I. Ondje se doslovno veli: »Dakako, u jednom članku, zadaći, raspravi ili knjizi može se upotrijebiti samo jedan od spomenutih načina, onaj koji odabere pisac« (t. 96. velikog Pravopisa). Tako onda briga o stabilnosti i normi književnog jezika regulira upotrebu takvih i sličnih dvostrukosti, čuvajući književni jezik, da ne pođe putem razlivenosti.

I, razumije se, baš je u tretiranju cjelokupne iznesene problematike velika odgovornost na nastavnicima svih stupnjeva, svih škola i kategorija. Nastavnici srpskohrvatskoga jezika treba da shvate svu širinu, na kojoj se rješavaju jezična pitanja i na kojoj je izrađen i novi pravopis. Oni treba da odgajaju sebe i učenike u širokoj jezičnoj toleranciji, oni treba da pouče

učenike, kako se jezična i pravopisna pitanja prosuđuju s gledišta jedinstvenog srpskohrvatskog jezika i kako je učenicima i piscima uopće prepušteno na volju da biraju između pravilnih dvostrukosti, pa i trostrukosti bez ikakve prisile, ali ipak tako da ne miješaju »narječja« i njihova obilježja. Najgoru bi uslugu učinili nastavnici u primjeni novoga pravopisa, ako bi propisivali onu varijantu, koja je njima draža, i ako bi o primjeni te varijante ovisila učenikova ocjena.

Zadatak je nastavnika u primjeni novoga pravopisa zaista važan i dalekosežan; o njegovu pravilnom izvršavanju ovisi i stvaranje zdrave jezične atmosfere, bez koje nema pravilnog razvoja i funkcije književnog jezika. Mislim stoga, da je bilo izvanredno važno, da se o tom zadatku i odgovornosti nastavnika progovori i na ovom uvaženom skupu, a u diskusiji mogu se osvijetliti i potanje neka pitanja, koja su u referatu morala biti samo koncizno iznesena.

METODOLOGIJA ISPITIVANJA NAŠIH DIJALEKATA

Mate Hraste

Dijalektologija je jedna od najvažnijih nauka za lingvistiku. Ona joj pomaže u rješavanju mnogih lingvističkih problema. Njoj se posvećuje mnogo više pažnje u mnogim slavenskim i neslavenskim zemljama nego kod nas. U mnogim zemljama sastavljeni su i lingvistički atlasi pojedinih krajeva, a kod nas se na to jedva pomišlja, iako su naši dijalekti, osobito čakavski i kajkavski, vrlo važni za proučavanje historije našega jezika. Ne samo zato. Oni su važni i zbog toga, što lokalni govori nekih krajeva čuvaju vrlo arhaične jezične crte, pa je njihovo poznavanje dragocjeno za proučavanje prahrvatskog ili prarspskog jezika, a u mnogome i praslavenskog. Zato naši dijalekti daju dragocjeniji materijal nego dijalekti ostalih slavenskih jezika. Treba priznati, da je dijalekte drugih slavenskih jezika lakše ispitivati nego naše, jer naši dijalekti imaju složen akcenatski sistem, dok se u drugim slavenskim jezicima akcenat pojednostavnio i ustalio na određenom slogu. U onim slavenskim jezicima, u kojima to nije slučaj, kao u ruskom i bugarskom, izgubljena je posve ili barem znatno oslabljena intonacija a to znatno olakšava rad na terenu.

Kod nas se prvi osvrnuo na razlike između »srpskoga« i »hrvatskoga« jezika Vuk Stefanović Karadžić u članku »Srbi svi i svuda« (Kovčević za historiju jezika i običaje Srba sva tri zakona, Beč 1849., str. 16.—24.). To je bilo upravo prije 110 godina. Najpoznatiji naši stariji učenjaci, slavisti Daničić i Jagić kao i Maretić, iako imaju najviše zasluga za proučavanje našega jezika, nisu bili dijalektolozi, pa nisu proučavali jezik na terenu i slu-